

A „ZSIDÓNŐ” IDEJE ÉS A HAGYOMÁNY TEREMTÉSÉNEK LÁNCSOLATA

Adaptációs stratégiák működtetése a Múlt és Jövő folyóiratban

S kerestem azt, aki méltó tiszta szép,
Apád legyen a nászom hajnalán
Nem tudtam még –, de rád gondoltam tán.
(Várnay Zseni: Ki tegnap voltam)

Az utóbbi néhány évben Magyarországon megélenkülő figyelem kíséri a 20. század elején alkotó női írók munkásságát, mely érdeklődés nem csak a feminista irodalomelméletek hazai adaptációjának, vagy éppen az angolszász identitáselméletek térnyerésének köszönhető, hanem annak a sajátos és ellentmondásokkal teli helyzetnek, amit a magyar női emancipációs mozgalmak és az emancipációs törekvéseknek hangot adó korabeli szerzők objektív viszonyaként tartanak számon.

Magyarországon ugyanis az emancipációs törekvések éppen akkor jutottak igazán érvényre, amikor a politikai trendek nem hogy a liberális demokrácia normarendszere felé tolódtak volna, hanem éppen ellenkezőleg: a magyar társadalom etnikai és szociális megosztottsága felé. Az 1920-as évek uralgó politikai kurzusában, mely az első világháború utáni nacionalista és legtöbbször antiszemita szólásokat erősítette fel, kiemelt helyet foglalt el a nők választójoga, ami már a századelőn megjelenő, többségiben liberális értékek mentén elrendeződő, a nők emancipációjáért küzdő csoportok a zászlójukra tűzték.¹

Ezzel szemben olyan de-emancipációs folyamatok is zajlottak, mint például a nők számának korlátozása a felsőoktatásban. 1920-ban, abban az évben, amikor a parlament elfogadta a nők választójogát, már megkezdődött a numerus clausus előkészítése. A zárt szám törvénye, mely a nemzetiségek számarányát írta elő a felsőoktatásban, eredetileg egy, a nők számát a felsőoktatásban korlátozó rendelet tervezetén alapul, de ezt a jellegét – az antiszemita hangok további erősödése mentén – elveszítette, és helyébe egy olyan törvény fogalmazódott meg, amely nemzetiségek számarányát szabályozta. Ugyanakkor az akkori kurzus a zsidóságot egyértelműen mint nemzetiséget, és nem mint vallási közösséget tételezte, és zsidók oktatáshoz való jogát – beleértve a zsidó nőket is – erősen korlátozta.²

A nők felsőoktatáshoz való joga számos európai országban már a századforduló óta nem kérdés és nem kivétel ez a alól a zsidó nők felsőoktatáshoz

¹ M. Kovács 1996. 487.

² M. Kovács 1996. 491–492.

való joga sem, sőt, a zsidó nők emancipációs folyamatai korán, már a 19. század második felében megkezdődtek. Az, hogy egy zsidó lány egyetemre járjon, Németországban a 20. század elejére már nem csak hogy elfogadottnak tűnt, akár a vallásos családokban is, hanem olykor egyenesen kívánatosnak, hiszen a tanult német zsidó lányok – neveltetésükből, anyagi helyzetükből adódóan – igen kelendőnek bizonyultak. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő zsidó férfiak előszeretettel választottak párt Németországból.³ Ebben a sajátos politikai-kulturális közegben különös szerepet játszanak a zsidó származású női írók.

Viszonylag kevés hazai tanulmány foglalkozik úgy a zsidó származású írónők munkáival, mint amelyik szöveganalízis során egyszerre számol a két világháború közötti emancipációs törekvések mentén formálódó női identitással, a hagyományos női és hagyományos és modern zsidó női identitással, valamint más, az elsősorban nyugat-európai országok zsidó identitástudatát formáló stratégiákkal, és az azokhoz való itthoni viszonyokkal. Álláspontom szerint a zsidó nő konstrukciója és/mint a modern nő identitáskonstruáló lehetősége alaposabb vizsgálatot követel A Másik fogalom hármasságának (A másik mint zsidó, a másik mint női, a másik mint a zsidó női) és ezen identitáskonstrukciók bonyolult szövedékének vizsgálata a kor irodalmi szövegei kapcsán megkerülhetetlen, mint ahogy az is, hogy számoljunk a zsidóságot mint etnikai konstrukciót láttató, a különbözőségek és párhuzamok többirányú jelölési gyakorlataiban felismerhető adaptációs stratégiákkal, amelyek a Másik fogalmának folyamatos fenntartása mellett az ugyanaz, ugyanolyan fogalmait hozzák mozgásba.

Jablonzay Tímea Szenes Erzsébet egy kései szövege kapcsán a következő megállapítást teszi: „Szenesnél a nő nem a férfivel szemben, férfihöz képest Másik, identitása nem a férfiban gyökerezik. Identitása az írás, önmagával való szembenézés során, irodalmi textusokon, bibliai prenarratívák során konstruálódik, és zsidó identitás megformálása történik.”⁴

Jablonzay megállapításai más, a két világháború között alkotó szerzők szövegei esetén is helytállóan bizonyulhatnak, különösen a korszak zsidó folyóirataiban megjelenő szövegek tükrében, amelyekben kimondatlanul és kimondottan is jelen van a zsidó nő etnikai-kulturális konstrukciónak a létrehozása. Éppen ezért olyan átmeneti kettős jelölést tartok szükségesnek, mely lehetővé teszi a szociális – kulturális – történelmi regiszterek, a két világháború közötti időszakban formálódó, magukat zsidónak való csoportok legkülönbözőbb beállítódásának figyelembevételét, és a zsidó nőt retorikai konstrukcióként, ezen csoportosulások által működtetett alakzatként tételezi fel. Jelen írásom elsősorban a Múlt és Jövő című folyóiratban publikáló szerzők munkáira fókuszál, azokra, akik saját magukat a zsidó és női mintázatok mentén határozzák meg.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy tanulmányomban a „zsidó nőit” nem valami eleve adottként tételezem fel, hanem szigorúan, egy, a két világháború között megkonstruált alakzatként, mely a kor politikai – történelmi – kul-

³ KAPLAN 2005. 199.

⁴ JABLONCZAY 2008.

turális eseményei által létrehozott megosztás szükségszerű következménye. A zsidó női így kimondatlanul is az azonosság/azonosítás és különbözőség/megkülönböztetés olyan folyamataiban vesz részt, melyek nem csak hogy fenntartják egy vélt eredethez fűződő viszonyukat, de jelölési gyakorlatukon keresztül aktívan részt vesznek ezen eredet létrehozásában.

Zsidó nőiről egyszerre beszélhetünk úgy, mint olyan fogalomról, ami a kor gyakran antiszemita, stigmatizáló írásaiban működtetett, és úgy, mint az ilyen stigmatizációra adott válasz következtében létrejött fogalom. Amennyiben igényt tartunk az eredet és hagyomány vizsgálatára, nem kerülhetjük el – természetesen a fentiekkel együtt – hogy a zsidó női fogalmát úgy is tételizzük, mint a korszak zsidó folyóirataiban működtetett, németországi mintákat követő, politikai – eszmei alapon konstruált fogalmát. A két világháború közötti legrangosabb, a zsidó identitást a leginkább képviselő folyóirat a *Múlt és Jövő*, mely igen csak nagy teret ad a zsidó nőinek. A lapszámokat végigböngészve úgy tűnhet, a zsidó nő, zsidó asszony pozicionálása – elsősorban a hagyományhoz fűződő folytonos viszony mentén (mint időtlen szubjektum), valamint a modern kor kihívásaira adható válaszok tükrében (mint időben létező szubjektum) – kulcsfontosságú.

Azonban a zsidó női szubjektumnak mint konstrukciónak hangsúlyos jelenléte a korszakban nem csak ezen kettőségre történő válaszadás problematikájaként jelentkezik, hanem két, egymástól különböző folyamat eredményeként.

A *Múlt és Jövő* mintájául a német *Ost und West* folyóirat szolgál, így – természetesen más, a zsidó identitás és történelem kérdéseit taglaló írásokkal egyetemben – a Németországban már korábban lezajló zsidó női emancipáció tükrében megjelenő identitásmintázatok hazai adaptálására törekszik. Az *Ost und West* 1901 és 1923 között jelent meg Berlinben. A lap elsődleges célja az volt, hogy a zsidóság asszimilációját visszafordítsa, mégpedig azáltal, hogy olyan etnikai-nemzeti identitást teremtsen, ami a keleti zsidóság és a nyugati zsidóságot összekapcsolja.⁵ Az *Ost und West*-et a nyugati országokban olvasók jelentős hányada (mintegy 25%-a) nő volt,⁶ de lap céljai közé tűzte azt is, hogy a keleti országokban élő zsidóság felé zsidó német női identitásmodellt közvetítsen. A női olvasók megnyeréséhez a folyóiratban megjelenő, irodalmi igényeket is támaztó írások gyakran a parvenü férfi, az újjgazdag, felkapaszkodó zsidó sztereotípiáit hasznosították, akikkel erkölcsi és intellektuális fölény révén szembeállítható a „német zsidó nő”.⁷

Ugyanakkor ha figyelembe vesszük a zsidóság hazai helyzetét, nem csak egy a német mintát adaptáló törekvással kell számolnunk, hanem a zsidó női identitásának olyan alakzatával is, amely elsősorban ellennarratívaként működik: olyan szükségszerűen létrejövő konstrukció, mely a két világháború között a hazai nőmozgalom által meghatározott magyar nőihez fűződő viszonyok mentén pozicionált.

⁵ BRENNER 1998.

⁶ BRENNER 1998. 95.

⁷ BRENNER 1998. 99.

A „zsidó női” alakzata így tehát a kulturális kurzusán belül a hagyomány időtlensége és modern kettős temporalitásának (amint német minta adaptációjának mint az antiszemita törekvéseknek kitett) rendjében fogalmazódik meg. Olyan jelölő, ami az önmeghatározásai során identifikál, emellett pedig úgy jelenik meg, mint egy, a marginalizált csoportok esetében gyakran jellemző másik Másik.

Neumann Árminné, Sass Irén programadó cikkeiben e kettős jelölési aktus igencsak szembetűnő. Az új Szövetség című cikkében Neumann Árminé: a következőket írja:

„A mai sulyos viszonyok szükségessé tették a zsidóság tömörülését, de természetesnek fogjuk találni, hogy semmiféle egyesületben nem nélkülöztük többé a nők közreműködését, különösen ma, amikor politikai jogokat kaptak és így számottevő tényezővé emelkedtek. Fokozott mértékben igaz ez, ha a vallás mezejére lépünk. [...] Szövetségük legfőbb tevékenysége az lesz, hogy asszonyainkat és ifjúságunkat megismertessük hitünk azon tiszta forrásaival, amelyek eddig zárva voltak előttük, hogy a közömbösségben, sőt istentagadásban megfagyott lelkünket a hit izzásával felolvasszuk s őket rendszeres jótékonyásra és társadalmi működésre szoktassuk.”⁸

A zsidó nő mai hivatása című írásában pedig ezt olvashatjuk:

„A zsidó nőnek ősidők óta patriarchális helyzete és befolyása van a családban, s ezt a tekintélyét kell most felhasználnia, hogy férjére és gyermekire jótékony hatást gyakoroljon, hogy őket a zsidóság érdekében szükséges szerényebb fellépésre nevelje. [...] Mennyivel helyesebb lenne, ha asszonyaink nem abban látnák életcéljukat, hogy kifelé tündököljenek, hanem abban, hogy vallásunk régi tradícióinak megfelelően befelé, a családban, társaságban arra törekednének, hogy a jótékony szellemnek, a vallásos érzésnek terjesztői legyenek...”⁹

Úgy tűnik, Neumann Árminné írásaiban a múlt és jelen sajátos viszonyrendszert képez. Egy olyan sajátos múltat tételez, melyek a kulturális kezdeményezéseken keresztül – egy magától értetődőnek elgondolt hagyományrend által – választ adhat a kor kihívásaira. A nőknek ebbe a folyamatban nem elhanyagolható, sőt, központi a szerepük.

Neumanné más cikkeiben zsidó asszony nem (csak) sajátjaként tételezett hagyományrendje tükrében definiált, hanem éppen a „magyar asszonnal” való viszonyában. Az ilyen jellegű, nyílt levélszerű írásokban a megszólított is a nem zsidóként tételezett, magyar nő.

„A magyar nők” című írásában például a zsidó női identitásmintázat a magyar/ keresztény női mintázattól való különböztetés mentén jelentkezik. Neumanné kiemeli a zsidó nők áldozatkészségét, illetve a kulturális életben

⁸ *Múlt és Jövő* 1920. február 27. 2–3. Dr. Neumann Árminné: Az új Szövetség.

⁹ *Múlt és Jövő* 1920. május 21. 5. Dr. Neumann Árminné: A zsidó nő mai hivatása.

való áldozatkészséget vállaló, segítő szerepüket, míg a magyar asszonyok esetében – a kereszténység markerein keresztül teszi fel a kérdést – a keresztény asszonyoknak – miként nyilvánul meg az antiszemita jelenségekben a krisztusi tanítás a felebaráti szeretetről.

Sass Irén Üzenet a magyar asszonyoknak című írása is hasonlóképpen, a „magyar asszony” mentén hozza létre a zsidó asszony alakzatát, de Sass sokkal inkább a párhuzamokkal, azonosságokkal érvel az antiszemita beszédek ellen. Sass írásában a zsidó identitás sokkal inkább stigmatizált, mint amennyire sajátként felvállalt identitás, a zsidó asszony és magyar asszony mintázatok a zsidó és magyar, mint egymást kizáró implikációk létrejöttének traumájából fakadnak.

„[A zsidó gyerek} Odahaza és az iskolában csak azt tanulta, hogy magyar gyerek ő is, mint a többi, büszke volt erre és büszkén vallotta is. Odahaza és az iskolában csak azt tanulta, hogy szeressük felebarátainkat, mint tenmagunkat és... most egy magyar gyerek, az első összekoccanásnál, szemébe vágja neki, hogy ő nem magyar, csak egy >>zsidó<<... és a magyar gyerekek elkerülik őt, nem játszanak vele.”¹⁰

A zsidó asszony egyik írásban sem a zsidó férfi mentén definiálódik, hanem a szintén megkonstruált nem zsidó asszonyhoz való viszonyában, a kettő közös terében és idejében. A Másikhoz való viszony nem a férfi-nő bináris opozíció mentén elgondolt, hanem sokkal inkább a zsidó-nem zsidó bináris opozícióban, mégpedig úgy, hogy a jelenben konstruálódott kettősség mellett múlt és jövőként is meghatározza saját önálló identitásának terét. Úgy tűnhet, a német Ost und West térbeliségének tematikáját a Múlt és Jövő a temporalitás mentén tematizálja, mely tér és időbeli tematizációs folyamat a nemcsak a lapban megjelenő esszék, nyílt levelek sajátossága, hanem az olykor didaktikus, de egyértelműen irodalmi szándékkal íródott szövegeké.

Amennyiben a Múlt és Jövőben megragadható egy, a zsidó női szerepeket megjelölő törekvés, akkor minden bizonnyal beszélhetünk egy olyan irodalomról is, ami azon női szerepeket népszerűsíti. És bár a szerzőkben adekvát módon jelen van egy, a zsidó női irodalmat, mint a hagyományt a modernitás nyelvi-retorikai stratégia által közvetíteni kívánó igény, nem beszélhetünk zsidó női irodalomról, hacsak nem úgy, mint a Múlt és Jövőben helyet kapó, sajátosan zsidó női irodalom iránti vágy. A cél a zsidó női irodalom léte, a zsidó női irodalom írása, mely egyfelől a lap programadó cikkei mentén hivatott erősíteni egy, a hagyomány tükrében létrejövő zsidó női identitást, másfelől pedig a korszak narratív-retorikai sémáinak hasznosításával, párhuzamok teremtésével, a magyar női írók kérdésfelvetéseire történő reflexióival létrehozni a zsidó írónő alakzatát

A Múlt és Jövőben publikált művek nem egy esetben a példázat műfajához közelítenek, mely példázatok egy eleve adottként feltételezett (a kulturálison keresztüli), valamikor működőként elgondolt etnikai-vallási diskurzusba

¹⁰ *Múlt és Jövő* 1920. április 16. 2–3. Sass Irén: Üzenet a magyar asszonyoknak.

(úgy mint a zsidóság) történő beilleszkedés példázatai, és amelyekben nyereséges stratégiaként a mintául szolgáló „zsidó asszony” identitáskeretei jutnak érvényre. A zsidó női szerepek tehát ezekben az elbeszélésekben sem a férfi-női kettősség mentén elgondoltak, hanem sokkal inkább a hagyomány és a zsidó identitás által kecsegtetett elrendeződés iránti vágy mentén, mely a térbeli és időbeli dimenzió iránti elrendeződés vágya is egyben.

Például az ilyen időbeliséghez való viszony a központi témája Patai Edith *Az óra* című elbeszélésének. A novella egy szobai óra és egy vallásos zsidó nő szinte elválaszthatatlan, az egymáshoz való viszonyok különbözőségének azonosságainak a között terében kap helyet.

A hétköznapi tárgyakon keresztül ábrázolt, azokba vetített női szubjektum gyakorta jelen van a századelő irodalmában,¹¹ Patai írásában a használati tárgy mesékre, példázatokra jellemző antropomorfizációja a vallásos női zsidó identitással párhuzamos módon jelenik meg. A szöveg egyes szám harmadik személyű elbeszélője egy, a gondolkodás erejével felruházott óra tudatának közeli nézőpontból tárja az olvasó elé egy vallásos zsidó nő életútját, amelynek szokásait, a zsidóságának vallási jellegű eseményeit, rituáléit, ünnepeit (az asszony eljár otthonról a templomba és csak későn ér haza, megállítják az órát az óra számára ismeretlen okok miatt) óra kezdetben nem érti meg / nem lehet részese, de egy otthoni ima során (szemtanúként) később részesévé válik, a novella végre pedig az akkor már idős asszony halálának patetikus ábrázolásával együtt a tárgy léte szintén magasztos és szent pillanatban, az idő megszűnésében teljesül ki.

„Az óra úrnője egyre gyengült és egyszer a szent nap előtti alkonyaton megroskadt testtel tett néhány lépést az óra felé. Reszkető kezekkel nyúlt az ingához, de már nem volt ereje többé, hogy megállítsa az Időt. [...] az öreg óra elé csodálatos víziók tárultak. A nagy nyugalomban mintha sok apró szivalakú óra ketyegését hallotta volna. És egy függöny mögül egy csodálatosan tiszta, aranycsengésű óra harangozott feléje. Az ütések sokszor csendesen, mélyen hangzottak, sokszor meg lázasan, izgatottan, szaggatott ütemben. Egyszerre csak fehér szárnyak suhantak meg a levegőben és fehér világosság áradt a függöny mögül. Egy kéz megérintette az aranycsengésű órát és megállította.”¹²

Patai Edit írása – szemben a kortárs női írók emancipációs kérdéseit feszegető írásaival – nem a paternális hagyománnyal szembe helyezi el magát.

A zsidó nő alakzatának működtetése a korszak cionista írásaiban rendre visszatérő kulturális horizonton mozog. Patai Edit szövegében a pátosz, vagy pontosabban az irodalmi nyelvhasználat vélt pátosza olyan törekvés eredményeként működik, ami a hagyományt a kulturálison keresztül élné meg, így formálva egy kultúrán, zsidó kultúrán keresztüli zsidó identitást, melyben a „zsidó nő” szerepe megfelel annak, mint amit Neumanné szövegeiben olvas-

¹¹ Ebben a témakörben itthon Zsadányi Edit végzett kiterjedő kutatásokat elsősorban Lesznai Anna, Ritoók Emma, Kaffka Margit írásművein keresztül.

¹² *Múlt és Jövő* 1917. március, 91–92. Patai Edith: *Az óra*.

hatunk. Az óra című szöveg éppen ezen kiáltványszerű cikkek irodalmi példázata. A novella elején lévő ajánlás miéértje nem az asszonyors elszenvedésén alapuló szolidaritásban keresendő, hanem a vallásosként megélt hagyomány kulturális interpretációjában, mely szükségesnek véli a saját múltjának is re/konstrukcióját. Az Óra című novellában tehát a Másik, vagy az Idegen nem a társadalmi nemek fogalmi diskurzusában, hanem a zsidó identitásra való ráatalálás gondolatisága mentén van jelen.

Gárdos Szabina Chula, a ludmilai lány című novellája a térbeliség és az adottnak vélt közös identitás iránti vágy problematikájára irányítja a figyelmet. Elbeszélésében az idegenség, a hazátlanság, a vélt közösségi identitását elvesztő nőivel mutatja be az írásában megszólított női alakot. A fiatal odeszszai lány, Chula, árván marad.

„Fejed kissé oldalt hajlott, bogárszemed egy pontot keresett a besurranó sötétben s csak azután csendült fel édes gyermekhangod. Anyanyelveden, héber nyelven, hívtad, csalogattad haza minden dalodban nemzeted gyermekét! S ha elhalt hívó szavad, gyertyagyújtásig rendszerint némán ültél s csak az első fénysugárnál kérdezted újra és újra >>Bobsche, hová lettek ők, hogy minden nóta csak hazahívja őket? [...]<< És mindannyiszor hangzott a Bobsched fájdalmas felelete: >>Az élet vitte el őket. Az Élet tartja őket fogva.<< [...] Hányszor gondolhattál e napokra odesszai iskoládban! Ha szikár tanár sunyi mosolygással mintegy hozzád beszélt népekről, fejlődésekről, szavaid eszedbe juttatták magadat. A népek sorsát magadban érezted ismételt küzdelmekkel, bukásokkal és fejlődésekkel.”¹³

Chula magára marad, egy olyan közösségben kell lennie, amelyik Másikként, idegenként kezeli. A névváltoztatás, mint szimbolikus identitásváltás még nem törli el a régi, a hagyományát-zsidóságát kereső identitást, de létrehoz egy olyan szerepet, amelyet Chula konstruáltként él meg, és ami csak további feszültséget teremt.

„Társnőid elhúzódtak tőled, az idegentől, Chulától, a kis zsidólánytól. Annyi társnő között egy barátnőre sem akadtál! Magányosan jártad utadat, mindig az Életet keresve és sehol sem találva. Csak mikor egy új iskola küszöbén egy szigorú hang Hellának nevezett, kaptál társakat, kik mosolyodat irigyelték, feladatodat akarták és a pénzeden a cukrászdában vígan majszolták a süteményeket. S te elfelejtettél mosolyogni és adtad a feladatokat társaságukért és remegtél, hogy véletlen Chulának nevezhet és megtörheti a varázst. Mert vittek színházakba, hangversenyekre, képtárakba, uzsonnákra. Vittek a csillogó Életbe! És te fizettél, fizettél, hogy megmutatták az utat az Élethez. Színes lázas lett utad. S mentél hazát keresni, mely hazáddá legyen embereket, kik vezetőid, barátaid legyenek. [...] Hella félt Chulától! [...] És táncolt az

¹³ *Múlt és Jövő* 1920. február 6. 9–10. Gárdos Szabina: Chula, a ludmai lány.

Életed a billentyűkön, mindenkinek oly vágyó álmokat zeng a fülébe, hogy a hallgatók karjukat tárnák a teljesülés felé. [...] A végakkorddal miért tűnt el orcád rózsája hazátlan gyermekem? Tán megérezted most az életet? Hogy most benned élt? Belőled zengett? Nem olyannak találod, amilyennek képzeleted festette? Fehérfarcú Hellám, vagy tudod-e most, miért maradtak az Életben, kiket Chula édes hangja hiába hazahívott? És hogy miért zeng most ott a Luga mentén egy másik Chula hiába értetek? És megérted-e most már, miért lesz egyre fáradtabb a Bobsche hangja ott, abban a ludmai megtépett otthonban? Chula, Chula, te Életbe szakadt megtépett Chulám!”¹⁴

Gárdos szövegében az asszimiláció nem lehet maradéktalanul nyereséges stratégia, a szöveg az „Életbe” kiszakadó, a zsidóságukként megélt minőségeket otthagyo személyek tragédiákkal fűtött otthonkeresésének a modelljét állítja az olvasó elé. Gárdos és Sass munkáit olvasva megállapíthatjuk, mind a két szöveg tulajdonképpen megfelel a Múlt és Jövő által támasztott zsidó asszony fogalmi kereteinek, a férfi és a női, az emancipáció kérdéseit egyik sem hozza játékba, ugyanakkor az idegenséghez, térhez és időhöz, a szubjektum konstruáltkén történő megtapasztalásához való viszonyát éppen azokkal a nyelvi-retorikai alakzatokat használja, amelyeket „nem zsidó” kortársaik. Az identitáskeretek krízisének retorikai alakzatai ott vannak Ritoók Emma, vagy akár Kaffka Margit korai elbeszéléseiben is. Az identitáskeretek krízisének okozója rendszerint a paternális rend, illetve a saját maga számára is idegenként megjelenő, rákényszerített szerepekkel (anya, feleség, szerető) való azonosulás lehetetlensége.

Sass Irénnek – a Múlt és Jövőben megjelenő – Májusi alkonyat¹⁵ című szövegének narratív sémái például közelítenek a korban elismert női írók szövegeihez. A novellában jelen levő feszültséget már a címben jelenlevő fogalmi feszültség is implikálja. Az elbeszélés témája egy traumatikus felismerés és egy sajátos belátás. Egy fiatal leánynak kell azzal szembesülnie, hogy nem választhatja Ábelt, a szerelmét, kénytelen a nagymama által neki kijelölt gazdag, zsidó fiatalemberhez hozzámennie. A szerelem nélküli házasság gyakori témája a kornak, ugyanakkor Sass Irén novellájában nem is annyira egy, a férfiak által működtetett birtokló diskurzus kényszerítő erejeként nyilvánul meg, hanem sokkal inkább az óvás/védelem szükségszerű aktusaként, a törvény betartatása és az egzisztenciális biztonság megteremtése mentén. A novella leányalakja a szerelem romantikus kliséi mentén definiálja viszonyát, a mindent legyőző, mindenekfelett álló elemi szerelem biztos tudatában száll szembe nagyanyja akaratával, aki érvek helyett a vallás törvényeit használja fel, hogy ötödik unokáját is férjhez adhassa. Sass novellájának érdekes, folytonosan vibráló feszültségét a narrátornak a nagymamához és Évához való viszony adja. A paternális törvény a novella terén belül a zsidóság törvényeként, egy zsidó nő (nagymama) ügyeskedése mentén jut érvényre, nem

¹⁴ *Múlt és Jövő* 1920. február 6. 9–10. Gárdos Szabina: Chula, a ludmai lány.

¹⁵ *Múlt és Jövő* 1920. február 27. 5–6. Sass Irén: Májusi alkonyat.

pedig egy, a férfi szereplő általi kényszerítő erőként. A régi nő értékrendje áll szemben a modern nő értékrendjével.

A kényszerítő erő, ami itt a törvény parancsa a szekuláris társadalom kényszerítő, törvényszerű maskulin erejének a párhuzamaként áll, ugyanakkor a szöveg sejteti, mindez csak ürügy.

A kiszemelt vőlegény jó módú, szemben az Éva által szeretett bócherral, így a házasságra való buzdítás igazi oka nem is annyira vallási, mint amennyire evilági: anyagi érdek. Henrik jobb partinak ígérkezik, mint Ábel.

Sass szövegének problematikája, a kényszerített házasság és a házasságkerítés témája Tormay Cecilé, Ritoók Emma, vagy éppen más, a 20. század első felében alkotó női író szövegeiben gyakran jelentkezik, így könnyen találunk párhuzamokat a „magyar női írók” szövegeiben megjelenő szereplőkkel és identitásmintákkal. A szöveg terében megkonstruált zsidó női szubjektum hasonló problémákkal szembesül, mint a többségi társadalom prózairodalmának nőalakjai.

Ugyanakkor ha Sass szövegét együtt olvassuk ezen szövegekkel, vagy a korábban már idézett, magyar asszonyokhoz írott levelével, szem előtt kell tartanunk, hogy a párhuzamok megléte nem feltétlen jelenti a paternális hagyományon alapuló zsidó identitás megkérdőjelezését. A novellában megjelenő fiatal leány, Éva saját választásra irányuló vágya nem is a korábbi generációkkal, a régi női szerepekkel való harcosszembenállás, sem a korban népszerű „új nő”¹⁶ toposzának az ígérete, hanem sokkal inkább egy olyan adaptált folyamat eredménye, mely a zsidó nő új viszonyát tételne a hagyománnyal, és amelynek komoly előképei ott vannak már a 20. század legeleji, németországi zsidó emancipációs törekvésekben.

Harriet Pass Freidenreich tanulmányában egyértelműen elhatárolja egymástól az „új asszonyt” (neuer frau) és a zsidó identitására igényt tartó „zsidó új nőt” (die jüdische neuer frau). Noha mindkét fogalom az emancipációs törekvésekben nyeri el jelentéseit (úgy mint női választójog, jog a tanúhoz, alkalmasint a születésszabályozáshoz) az új zsidó nő nem számol le a zsidóság rítusaival, szokásaival, a vallásos életvitellel, hanem – legtöbbször egy kulturcionista stratégia által – átértelmezi őket. Freidenreich két életúton keresztül szemlélteti az új nő és az új zsidó nő közötti különbségeket.¹⁷

Käte Frankenthal 1889-ben született, egyetemet végzett orvos, szocialista politikus. Frankenthal az új asszony (neuer frau) megtestesítőjeként reprezentálta saját magát: whiskeyt ivott, dohányzott, rövidre vágatta a haját, illetve gyakran férfiruhákat öltött magára. Független, egyedülálló nőként élte életét, aktív szexuális élettel. Noha a – zsidó hagyomány szerint élő – családjával nem szakadt meg a kapcsolata, tőlük igencsak független életet élt. Mivel nem tanúsított érdeklődést a főzés, a varrás, illetve egyéb házimunkák iránt, házvezetőnőt tartott. És noha származását tekintve zsidó volt, vallását nem tartotta.

¹⁶ A „New Woman”/ „Neue Frau”, vagyis az „új asszony” ideája a 19. században született meg. A terminussal olyan feminista ideákat jelenítettek meg, amelyek egyaránt szembeszálltak a paternális társadalom férfi-domináns normáival, illetve a paternális által pozícionált korábbi női szerepekkel. Az „új asszonyok” Európa szerte kulturális-politikai-gazdasági követeléseket fogalmaztak meg.

¹⁷ FREIDENRICH 2006. 129–130.

Ezzel szemben Rahel Gotein Staus például a „zsidó új asszonyt” reprezentálta, aki a modern emancipációs/feminista törekvéseket megpróbálta összeegyeztetni a vallási hagyományok által megkövetelt normákkal.

A Múlt és Jövő „női témákat” érintő szépirodalmi törekvéseiben a legtöbb helyütt éppen az új zsidó nő konstrukciójának Németországból adaptált stratégiái jutnak érvényre, így amikor hagyomány és újszerű szembeállítását vizsgáljuk, nem felejtethetjük el, hogy az adaptációs mechanizmusok következtében az új zsidó női identitáskonstrukció igénye már egy létező hagyományba, az új zsidó asszony németországi gyakorlatának hagyományába ágyazottan van jelen.

Az írások kapcsán élnünk kell a gyanúval: amikor az eredet (mint etnikai/vallási) tükrében határozódik meg a magyarországi modern zsidó nő, akkor a jelölési aktuson keresztül nem csak a német minta alapján teremti meg saját eredetét, hanem a német minta érvényesül eredetként és hagyományként.

Amennyiben pedig olvasatunk az antiszemita törekvések következtében megkonstruált zsidó (női) – magyar (női) oppozícióra irányul, akkor azzal kell szembesülnünk, hogy bár hogy a mintázatok közelítésének retorikai stratégiái mentén az oppozíciók felszámolhatóvá válnak, egy olyan zsidó női identitás mintázata rajzolódik elő, mely erkölcsi fölényének működtetése által folyamatosan elmozdítja a Másik jelentéseit.

Mindkét olvasat messze vezet minket, egy másik másikának másikához (a végtelenig), amely a leszármazás teremtő jellege mentén szükségszerűen vesz részt az azonosság, különbözőség jelölési gyakorlatának véget nem érő láncolatában.

IRODALOM

BRENNER, David A.

1998 *Marketing identities: the invention of Jewish ethnicity in Ost und West*. Wayne State University Press, Detroit, Michigan.

FREIDENREICH, Harriet Pass

2006 Die jüdische „Neue Frau” des frühen 20. Jahrhunderts In: Heinsohn, Kriste – Schüler-Springorum, Stefanie (Hg.): *Deutsch-jüdische Geschichte als Geschlechtergeschichte*. Studien zum 19. und 20. Jahrhundert. Wallstein Verlag, Hamburg. 123–132.

JABLONCZAY Tímea

2009 Megtalált (?) identitás (Szenes Erzsi: A lélek ellenáll.) In: *A magyarságtudományok önértelmezései*. A doktoriskolák II. nemzetközi konferenciája, Budapest, 2008. augusztus 22–24. Dobos István – Bene Sándor. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest. <http://mek.niif.hu/07600/07689/html/index.htm#16>

KAPLAN, Marion A.

2005 *Jewish Daily Life in Germany 1618–1945*. Oxford University Press. Oxford.

Kovács M. Maria

1996 Ambiguities of Emancipation: women and the ethnic question in Hungary. *Women's History Review*. Volume 5, Number 4. 487–495.

FÖLDVÁRI, JÓZSEF

THE TIME OF THE JEWISH WOMAN AND
THE UNBROKEN CHAIN OF TRADITION
ADAPTATIONAL STRATEGIES IN THE
JOURNAL MÚLT ÉS JÖVŐ

It is undisputed that the emancipation of women, including Jewish women had been more or less completed by the beginning of the 20th century.

This process had not only substantially endangered the maledominated positions but created new identity patterns for women. Then again, the literary appearance of the ‚Jewish‘ Other puts the very basis of the phallogocentric order into question and re-interprets the roles of Tradition.

In my paper, I attempt to detect to what extent such findings may be valid regarding the works of Hungarian Jewish women writers of the first half of the 20th century.